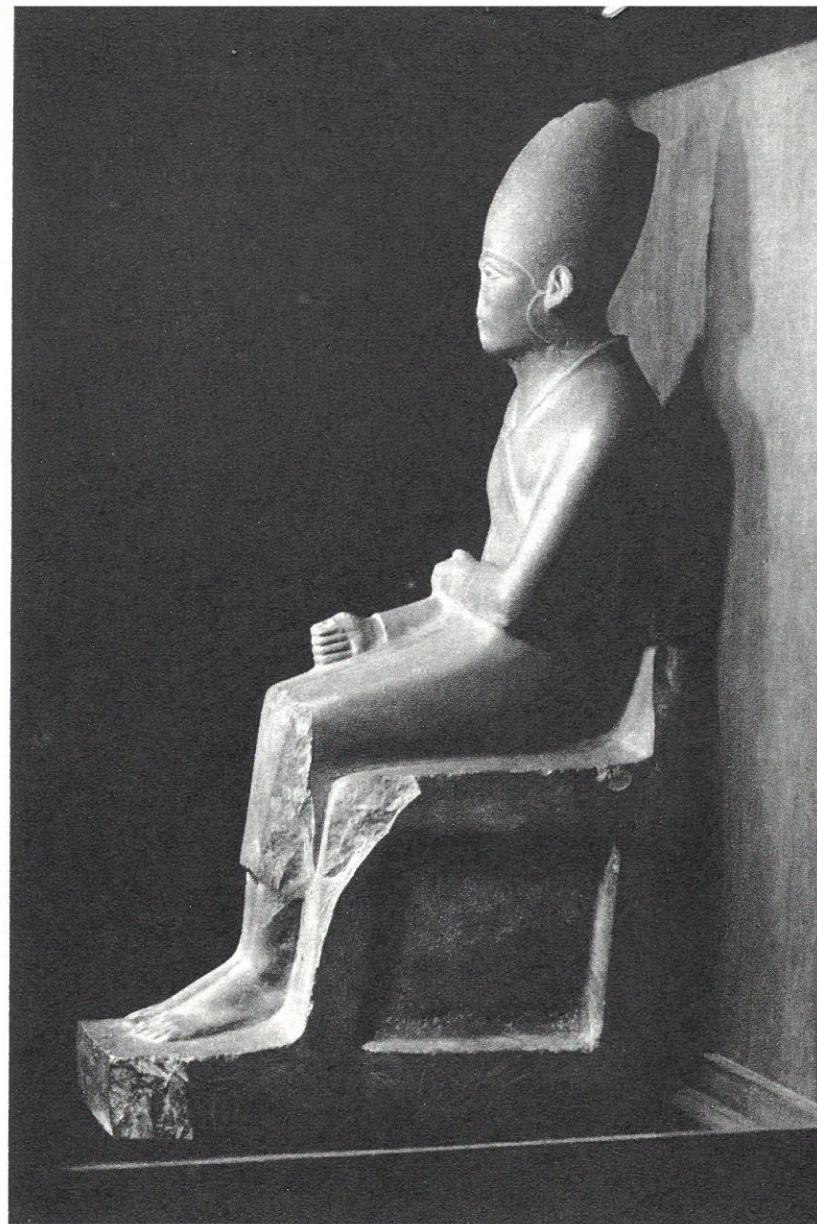

Údolí řek
z nejstarší
výtvarum
národy: e
pokládaly
světa. Ne
co nás, l
dnes plní
této dávr
jako jedn
nikali zna
matiky, a
zavodňov
ta. Zaneč
lecká díla
turu i pla
liéfy, špe
třeby.
Kniha dr.
vuje čten
ru v rozsá
tvárných
ilustrací,
fotografi
zených
V úvodní
najde čte
informac
života da
žila na bi
nich dat
vání přes

19 Soška krále Chashechema. Břidlice. Zachovaly se dvě téměř shodné sošky tohoto panovníka. Rozdíl je pouze v materiálu, z něhož jsou vytesány. Vápencová soška (dnes v Oxfordu) je lépe zachovaná, ale poněkud hruběji provedená. Jemněji modelovaná břidlicová soška se vždycky fotografuje z levé strany, protože pravá polovina hlavy je odštipnutá. Způsob zpodobení už předznamenává pozdější vývoj. Král má na hlavě bílou hornoegyptskou korunu a je oblečen do pláště určeného pro slavnost panovníkova jubilea, zvanou *Sed*. Podnož trůnu zdobí vyryté postavy padlých „severních nepřátel“. Obvykle tak bývají označeni Libyjci; je však pravděpodobné, že v tomto případě jde o oslavu vítězného tažení proti povstalcům v Dolním Egyptě.

TŘI ŘÍŠE

Představa o egyptské kultuře by nebyla úplná, kdybychom pominuli tisíciletou historii egyptské říše. Ani velmi stručný přehled egyptských dějin se však neobejde bez několika základních informací, které mají čtenářovo putování několika tisíciletími usnadnit.

Studium dějin každého národa je závislé na tom, jaké prameny má historik k dispozici. Nejcennější jsou pochopitelně přímé prameny, to jsou zprávy zaznamenané očitými svědky událostí, pak následují pozdější zpracování takových zpráv a konečně prameny nepřímé, takové, jejichž výkladem můžeme některá historická fakta objasnit. Sem patří různé literární památky, které mohou obsahovat zmínky historického obsahu a významu, a také všechny památky hmotné — stavby, sochy, malby, předměty denní potřeby. Historik, který se zabývá starověkým Egyptem, má k dispozici obrovské množství právě těchto nepřímých pramenů, ale velice málo pramenů přímých. Většina egyptských písemných památek pochází totiž z hrobů a chrámů a týká se v první řadě posmrtného života a náboženství. Doklady o správě státu a její organizaci, o společenských vztazích i denním životě jsou naproti tomu velice vzácné. Byly uloženy v úředních budovách egyptských měst a tyto budovy, postave-

né — tak jako všechny světské stavby v Egyptě — jenom ze sušených cihel, se dávno rozpadly v prach. Na místě starých měst vznikla města nová. Není téměř naděje, že by takové prameny mohly být nalezeny. Také proto ne, že pro papyry, které snad zůstaly uloženy někde hluboko pod městskými domy a ulicemi, nejsou podmínky zachování tak příznivé jako v hrobech na pokraji pouště, kde působí jako vynikající konzervační prostředek úplně suchý vzduch a horký písek.

Pro poznání dějin starověkého Egypta nemáme tedy k dispozici žádnou soudobou kroniku a žádná díla starých egyptských historiků. Ne snad proto, že by nikdy nebyla napsána, ale proto, že se nám nezachovala. Nejstarší známé zpracování egyptských dějin pochází až z počátku 3. stol. př. n. l. Jeho autorem je egyptský kněz Manehto, který jistě mohl čerpat z pramenů, které my dnes už nemáme. Naneštěstí se ani jeho dílo nezachovalo v originále. Známe jenom výtahy, které do svých spisů pojali pozdější dějepisci, zejména Josephus Flavius (1. stol. n. l.), Sextus Iulius Africanus (3. stol. n. l.) a Eusebius (4. stol. n. l.). Z těchto zlomků bylo možné rekonstruovat Manehtovy dějiny jenom velice neúplně. Cenné zprávy o starověkém Egyptě jsou obsaženy také v dílech řeckých a římských autorů, zejména ve 2. a 3. knize Hérodotových Dějin (5. stol. př. n. l.) a v 17. knize Strabónových Geógrafik (kolem počátku n. l.). Je přirozené, že moderní historik musí dějiny starověkého Egypta podat tak, aby čtenáři bylo jasné, co je v pramenech opravdu doloženo, co z nich jenom vyvozuje a o čem se jen domnívá či usuzuje podle obdobných jevů, známých z historie a společenského vývoje jiných starověkých národů.

Velkou pomocí při rekonstruování Manehtových dějin byly seznamy egyptských králů. Nejstarší z nich je tzv. Palermská deska z doby V. dynastie, na níž jsou vyryta i jména králů z doby předdynastické. Deska je však poškozená a ani s pomocí fragmentů dnes uložených v káhirském muzeu nebylo možné doplnit všechny chybějící části. Podobný význam má tzv. Turínský papyrus z doby XIX. dynastie. Tento dokument, který kdysi patřil sběrateli B. Drovettimu, koupil po jeho smrti sardinský král pro

egyptologické sbírky v Turínu. Následkem nevhodného způsobu přepravy však došel jako kupa papyrové drti. Přes pečlivou, léta trvající restauraci má stále ještě mnoho poškozených a nečitelných míst. Další seznamy králů byly vyryty v době XVIII. a XIX. dynastie na stěnách chrámů v Karnaku a Ebozewu a v hrobce jednoho hodnostáře v Sakkáře. Pečlivým studiem a srovnáváním těchto seznamů bylo možno Manehtovy dějiny poněkud doplnit. Mnoho potíží způsobila egyptologům také chronologie. Egyptané sami totiž datovali události jenom podle vlády svých králů: v prvním, druhém atd. roce vlády krále toho a toho. Pro starší generaci egyptologů, která slepě věřila Manehtovým údajům o délce vlády jednotlivých panovníků, začínalo historické období letopočtem 5800 př. n. l. Dnes se však uvádí přibližně 3200—3000 př. n. l. Upřesnění egyptské chronologie umožnila astronomie. Egyptský rok měl stejně jako náš 365 dní a byl tedy zhruba o ¼ dne kratší než rok sluneční. Egyptský „občanský“ kalendář předběhl proto kalendář astronomický za každá čtyři léta o jeden den. Egyptané neuměli vyrovnat tento rozdíl vsunutím přestupného roku, a tak se jejich kalendář sešel s kalendářem astronomickým zhruba jednou za 1460 let. Začátek astronomického roku určoval v Egyptě východ Siria, který se objevuje na obloze před východem slunce v době, kdy obvykle začíná nilská záplava (19. července). Náhodou se zachovala zpráva o shodě obou kalendářů v r. 139 n. l. Podle propočtů (při nichž se ovšem muselo přihlídnout i ke gregoriánské opravě juliánského kalendáře) došlo k další shodě v r. 1317 př. n. l. a v r. 2773 př. n. l. S pomocí těchto pevných dat a jiných údajů o východu Siria bylo pak možno určit několik dalších přesných letopočtů. Novými propočty podle zmíněných seznamů králů a pomocí synchronismů — ověřených letopočtů z dějin jiných starověkých národů, o nichž se bezpečně vědělo, že souhlasí s určitým rokem vlády toho či onoho egyptského krále — byl určen začátek dynastické doby na léta 3200—3000 př. n. l. Z toho všeho vyplývá, že tzv. absolutní chronologie, tj. datování, na jaké my jsme zvyklí, může historik starověkého Egypta užívat jenom velice omezeně. Běžně ji na-

hrazuje chronologii relativní. Už pro Manehta byla základem datování doba vlády jednotlivých dynastií egyptských panovníků; od sjednocení říše králem Menejem do r. 332, kdy Egypt dobyl Alexandr Veliký, napočítal těchto dynastií 31. Moderní egyptologové pak rozdělili egyptské dějiny do delších časových úseků, zahrnujících vládu několika dynastií za sebou. Pro tyto úseky se vžily názvy: říše, doba a období. Závěru předhistorického období (přibližně 3600–3200 př. n. l.) se říká doba předdynastická. Pro dobu vlády I. a II. dynastie se užívá termínu doba raně dynastická nebo archaická. Následuje Stará říše, která zahrnuje dobu vlády III.–VIII. dynastie. Po ní přichází první přechodné období, kdy vládly dynastie IX.–XI. Střední říši se rozumí doba vlády posledních králů XI. a králů XII. dynastie. Druhé přechodné období zahrnuje vládu XIII.–XVII. dynastie. V době Nové říše vládly dynastie XVIII.–XX. a v tzv. pozdním období dynastie XXI.–XXXI. Po smrti Alexandra Velikého založil v Egyptě jeden z jeho vojevůdců Ptolemaios, syn Lagův, XXXII. dynastii. Tomuto období se říká doba Ptolemaiovců anebo Lagovců; často se však označuje všeobecněji jako období řecké nebo helénistické. Od r. 30 př. n. l., kdy se Egypt stal římskou provincií, následuje období římské a doba vlády východořímských císařů (395–638 n. l.) se nazývá období byzantské.

O vzniku egyptského státu a o vládě prvních dvou dynastií jsme se zmínili na konci předešlé kapitoly. Na toto raně dynastické období přímo navazuje Stará říše, kterou pokládáme za jeden z vrcholů egyptské kultury. Je to doba stavitelů pyramid – monumentálních královských hrobek, které už starověk obdivoval jako jeden ze sedmi divů světa. První pyramidu postavil pro zakladatele III. dynastie krále Džosera (řecky Zosera) jeho rádce, architekt a lékař Imhotep. Neměla ještě klasickou podobu čtyřbokého jehlanu, nýbrž sestávala ze šesti postupně se zmenšujících teras pravouhlého půdorysu. Proto se jí říká stupňová pyramida. Podobnou začal stavět i Džoserův nástupce král Sechemchet; nebyla však dokončena a zachovala se v mnohem horším stavu než pyramida Džoserova.

O poměrech a událostech v této době víme málo. Zejména o životě a práci lidí ve vesnických občinách nemáme žádné zprávy. Víme jen, že vynálezem dřevěného pluhu taženého dobyt看em se zdokonalilo obdělávání půdy a že králové pečovali o to, aby se zlepšovalo zavodňování. Džoser i Sechemchet dali vytesat svá jména v lomech na tyrkys a malachit ve Wádí Maghára na Sinajském poloostrově a z toho se soudí, že toto území ovládali. Také o vnitřní i zahraniční politice vládců III. dynastie víme velice málo. Nečetné zprávy a hmotné památky svědčí o tom, že tito panovníci položili základy státu spravovaného z centra pomocí početného úřednického aparátu. Zasluky svých úředníků začali odměňovat darováním půdy, a tím se prohlubovalo rozvrstvení egyptské společnosti.

Od počátku IV. dynastie směřovali egyptští architekti ke klasické pyramidě. Zakladatel dynastie král Snofrew si dal zbudovat dvě pyramidy poblíž dnešního Dášúru; první z nich dostala podle svého tvaru název lomená, druhá má už tvar čtyřbokého jehlanu, ale s menším úhlem stoupání, než mají slavné pyramidy u Gízy. Na jednom ze zlomků Palermské desky jsou zmínky o Snofrewových válečných výpravách do Núbie a Libye, o stavbách chrámů i o stavbě velké lodi z cedrového dřeva, z něhož dal Snofrew zhotovit i dveře svého paláce. Poněvadž cedry rostly na svazích Libanonu a jejich dřevo nebylo možné dopravit do Egypta po souši, musel mít Snofrew k dispozici už vyspělé námořní loďstvo, schopné plavby k libanonskému pobřeží.

Snofrewovi nástupci, králové Chufew (řecky Cheops), Chafre (někteří egyptologové dávají dnes přednost čtení Rachef; řecky Chefrén) a Menkaure (řecky Mykerinos) dali zbudovat své pyramidy severněji, u dnešní Gízy. Jsou to už plně rozvinuté hrobní komplexy, které byly vzorem všem pozdějším stavitelům pyramid. K vlastní pyramidě, v níž anebo pod níž se nacházela komora pro králův sarkofág, patřil „zádušní chrám“, určený kultu zemřelého krále, a „údolní chrám“, který stál na hranici zaplavovaného území a byl spojen se zádušním chrámem rampou. Odbývala se v něm část pohřebních obřadů

a sloužil také jako přístaviště, spojené s Nilem vlastním průplavem. V nejbližším okolí pyramid bylo založeno pohřebiště pro členy královské rodiny a vysoké hodnostáře. Nadzemním stavbám jejich hrobek se říká mastaby, což v arabštině znamená lavice; tyto stavby je svým tvarem skutečně připomínají. Studium titulů vysokých hodnostářů pohřbených v mastabách i skalních hrobech v Gíze umožnilo určit jejich vztahy k panovníkům IV. dynastie. Takřka bez výjimky to byli královští princové. Z toho lze vyvodit, že panovníci, vládoucí už tehdy absolutní mocí, spravovali svou říši jako velký rodinný statek a všechny významné úřady svěřovali svým nejbližším příbuzným. O událostech z doby IV. dynastie se ví rovněž velmi málo, protože část Palermské desky s výpisy z královských análů této doby je poškozená. Podle pozdních tradic byl prý Snofrew králem dobrým a oblíbeným, kdežto Chufew a Chafre prý byli tyrani. Egyptologové však soudí, že původcem jejich špatné pověsti je Hérodotos, který egyptskému kultu zemřelých králů vůbec neporozuměl. Je doloženo, že v lidovém podání byl Chufew populárním panovníkem ještě v římské době.

O době V. a VI. dynastie víme už daleko víc, zejména proto, že mastaby, které měly doposud plná jádra, se začínají členit různými prostorami, jejichž stěny pokrývají reliéfy a nápisy. Vyskytují se tu i životopisné zmínky, a protože život každého hodnostáře byl zcela ve stínu panovníkovy osobnosti, vztahují se takové zmínky většinou i k Jeho Veličenstvu.

Pozdější tradice pokládala první tři krále V. dynastie za syny boha Rea, zplozené s manželkou jednoho z kněží jeho chrámu v Onu. To je ovšem jen legenda. Vznikla snad proto, že všichni panovníci V. dynastie byli velkými ctiteli tohoto boha, jemuž stavěli zvláštní sluneční chrámy. Byly z nich nalezeny zatím jen dva a prozkoumán jen jediný, Newoserreův u Abúsíru. Ve skutečnosti byl zakladatel V. dynastie patrně spojen nějakými příbuzenskými svazky se IV. dynastií.

Pro nastínění vývoje egyptské společnosti v době Staré říše máme velmi málo pramenů. Z nečetných zmínek v nápisech v hrobkách vysokých hodnostářů lze soudit,

že v Egyptě byl vývoj otrokářské společnosti velmi pomalý a že se tam dlouho a houževnatě udržovaly četné přežitky prvobytně pospolného zřízení. V době III. a IV. dynastie existovaly vlastně jen dvě třídy — velmi úzká třída vládnoucí (tj. král, jeho rodina a úředníci pověřeni správou země) a třída poddaných, kteří byli povinni pro krále pracovat. Později se tento obraz komplikuje. V době V. dynastie nesvěřují už panovníci vysoké úřady svým příbuzným, ale vybírají si pro ně lidi nekrálovského původu, nepochybně podle schopností. Svě hodnostáře pak odměňují pozemky, a to i s lidmi, kteří na nich žijí a pracují. Další pozemky rozdávají jako fundace zádušním chrámům, aby jejich výnos sloužil udržování kultu zemřelých králů a chrámům bohů. Úředníci pověřeni správou jednotlivých krajů, kteří v mnoha případech zastávají i kněžské hodnosti, pak usilují o to, aby se z dočasného pověření stal úřad dědičný. Tak se z nich pozděně stávají nezávislí místní vládcové, kteří se obklopují vlastními malými dvory. Egyptský rolník už přestává být přímým poddaným svého krále a stává se poddaným a ve skutečnosti spíše majetkem jiných, menších pánů. Řemeslníci také už nepracují jen v královských dílnách, ale i ve službách místních vládců. Z konce V. a počátku VI. dynastie pocházejí také první doklady o skutečném soukromém vlastnění lidí — otroků. Otrokářství se v Egyptě udržovalo dlouho na stupni, který nazýváme otrokářství patriarchální: otroci nezaujímalí ještě zvláštní místo ve výrobě a pracovali společně se svobodnými členy domácnosti jako jejich pomocníci.

Postupné oslabování ústřední moci ve prospěch místních vládců a stále zřejmější diferenciaci mezi poddanými a jejich pány na sklonku Staré říše se projevil sociálním neklidem, který vyústil až ve velkou sociální bouři a úplný rozpad dosavadního zřízení. Tento sociální převrat nastal na konci dlouhé vlády Pjopeje II., posledního panovníka VI. dynastie, a jím skončila Stará říše.

Zprávy o tomto převratu jsou obsaženy v pozdějších pramenech. Nejvýznamnější z nich má formu politické řeči, kterou pronáší jakýsi Ipuwer nebo Ipew. Většina egyptologů se shoduje v tom, že události, o nichž Ipuwer mluví,

Údolí řek
z nejstar
výtvorům
národy: e
pokládaly
světa. Ne
co nás, l
dnes plní
této dávk
jako jedn
nikali zna
matiky, a
zavodňov
ta. Zaneč
lecká díla
turu i pla
liéfy, špe
třeby.
Kniha dr.
vuje čten
ru v rozsá
tvárných
ilustrací,
fotografií
zených
V úvodní
najde čte
informac
života dá
žila na bi
nich dat
vání přes

se týkají zmíněného sociálního převratu na konci Staré říše. Nejenže byly tehdy zničeny vládní budovy a pobiti úředníci, ale byl dokonce rozbořen i královský palác a král, do té doby považovaný za nedotknutelného, byl svržen z trůnu. Boháči přišli o svůj majetek, jehož se zmocnila chudina, a podle Ipuwerových slov se „otroci stali pány a páni otroky“. Rozvrat země, která se opět rozdělila na dvě části, uspišil vpád Asijců do delty, hospodářský rozklad a hladomor.

Teprve po dvou stoletích, na samém konci 3. tisíciletí př. n. l., se podařilo energickým vládcům města Wesetu (Théb) v Horním Egyptě říši znovu sjednotit; sjednocením pod vládou XI. dynastie počíná Střední říše. K velkému rozkvětu pak dospěl Egypt za XII. dynastie. Její panovníci, kteří se jmenovali buď Senwosret (po nekrálovském praotci rodu) nebo Amenemhet (po zakladateli dynastie) byli vesměs muži vynikajících schopností státnických i válečnických. Královskou rezidenci přeložili na hranice Horního a Dolního Egypta, do nově založeného města Ictowej, kde také budovali své pyramidy. Snažili se oklestit moc místních vládců v jednotlivých krajích a to se jim nakonec podařilo. Aby zajistili vládu svého rodu, jmenovali panovníci XII. dynastie korunní prince svými spoluvladaři. Tím se snažili předejít zmatkům, které mohly nastat po králově smrti. Senwosret I. a Senwosret III. vedli vítězné války se sousedy a zajistili nadlouho klid jak na jižních, tak na severovýchodních hranicích země. Senwosret I. posunul jižní hranici Egypta až k druhému nilskému kataraktu, Senwosret III. podnikl také válečnou výpravu do Palestiny. Hranice byly zabezpečeny vybudováním četných pevností. Za Senwosreta II., Amenemheta II. a Amenemheta III. bylo vykonáno mnoho i pro hospodářské povznesení země. Svědčí o tom zejména významná vodní díla ve Fajjúmské oáze a průplav u ostrova Sehélu, poblíž dnešního Asuánu, který umožňoval egyptským lodím proplouvat prvním kataraktem. Literární i umělecké památky jsou dokladem, že Střední říše byla také obdobím velkého kulturního rozkvětu.

Ani obezřelé zajištění hranic však nezabránilo postupně-

mu pronikání kočovných asijských kmenů přes Sinajský poloostrov do delty. Semité, vytlačovaní z Malé Asie árijskými Chetity, Kasity a Chúrijci, přicházeli do Egypta z Palestiny a usazovali se v deltě, kde založili město Hatworet (řecky Auaris). Na konci vlády XII. dynastie, již končí i Střední říše, se tato infiltrace změnila v ozbrojený útok. Vetřelcům se podařilo dobýt Mennofer a ovládnout velkou část území Dolního Egypta. Egyptané je nazývali Hik-chasewet, což znamená vládcové cizích krajů, a z toho vzniklo pozdější označení Hyksósové. Doba jejich vpádu a více než stoleté období vlády se označuje jako druhé přechodné období.

Střediskem odporu proti cizí vládě se stal znovu Weset, rodné město králů XVII. dynastie, jimž se po těžkých bojích podařilo vytlačit Hyksósy ze země. Nové sjednocení Egypta pak dovršil zakladatel XVIII. dynastie král Ahmose; jím počíná období Nové říše.

O vnitřních poměrech, hospodářském a společenském vývoji Egypta v druhém přechodném období není žádných zpráv. Víme však, že vpád Hyksósů měl i některé kladné stránky. Jejich prostřednictvím poznali Egyptané nový typ luku, nové druhy bronzových zbraní a zejména koně, kteří od té doby měli významnou roli v egyptském válečnictví. Egyptané se také definitivně vyléčili z představ o nedobytnosti své země a začali své hranice zabezpečovat novým způsobem. Pevnosti byly nahrazeny stálým vojskem, jehož úkolem bylo kontrolovat bližší i vzdálenější předpolí; to znamenalo nejen Sinajský poloostrov, ale celé území Palestiny na východě a co největší díl Núbie na jihu. Dosavadní převážně obranná politika se změnila v politiku útočnou a dobytelskou, která se stala programem panovníků XVIII. dynastie, Ahmose I., Amenhotepa I. a Thutmose I. a III.

Válečné výpravy znamenaly jednak územní zisky, i když ne vždycky trvalé, jednak příliv válečné kořisti a zajatců, kteří se stávali bezprávnou a čím dál levnější pracovní silou. Důsledkem byly pronikavé změny ve společenské struktuře Nové říše. Nejdříve byli zajatci přidělováni buď chrámům, nebo jako odměna různým hodnostářům. Postupně však jejich počet vzrostl tak, že mít otroka ne-

Údolí řek
z nejstarš
výtvarům
národy: eg
pokládaly
světa. Nej
co nás, li
dnes plní t
této dávn
jako jedni
nikali zna
matiky, a
zavodňova
ta. Zanech
lecká díla
turu i plas
liéfy, šper
třeby.
Kniha dr.
vuje čtená
ru v rozsá
tvárných p
ilustrací,
fotografií
zených
V úvodnic
najde čte
informaci
života dá
žila na bř
ních dat z
vání přesá

bylo už výsadou nejvyšších vrstev a že si tento luxus mohli dovolit i například řemeslníci.

Největší pozornost odborníků i laické veřejnosti však nepoutávají velcí dobyvatelé z období Nové říše a zejména XVIII. dynastie, přestože právě za jejich vlády nastal největší mocenský i hospodářský rozmach starověkého Egypta. Největšímu zájmu se těší „kacířský král“ Achnaton a jeho nástupce Tutanchamon. Osobnost prvního naprosto vybočuje z rámce egyptských tradic. Druhý děkuje za svou slávu nádherné výbavě svého hrobu, objeveného v roce 1922. Další populární osobností XVIII. dynastie pak je královna Hatšepsowet, jistě proto, že to byla jediná žena, jež obstála na egyptském trůně.

Královna Hatšepsowet byla dcerou Thutmose I. a královny Ahmose, která pocházela z královského rodu a podle egyptských zvyklostí, jež byly nepochybně pozůstatkem matriarchálního zřízení, byla nositelkou královské krve. Hatšepsowetin manžel Thutmose II. i její nevlastní syn Thutmose III. byli potomci vedlejších manželek a mohli tedy svůj nárok na trůn upevnit jen sňatkem se skutečnou princeznou. Po Thutmosově předčasné smrti se Hatšepsowet považovala za legitimní dědičku trůnu. Zpočátku sice vládla jen jako regentka za nedospělého Thutmose III., ale brzy se jí podařilo strhnout vládu na sebe úplně. Začala se nazývat „ženským Horem“ a vystupovala jako skutečný faraón. Vládla déle než dvě desetiletí, i když Thutmose III. mezitím dospěl v muže. Není sice známo, že by smrt macechy nějak uspišil, víme však, že po nastoupení na trůn se jí pomstil tím, že dal zničit její sochy a všude odstranit její jméno. Nebyla to pomsta malá — zničil totiž právě to, co jí podle egyptských představ zaručovalo posmrtný život.

Brzy po převzetí moci dal Thutmose III. najevo, že bude pokračovat v energické politice svého děda Thutmose I. V řadě válečných výprav si podrobil místní knížata v Palestině a Sýrii a zajistil znovu bezpečnost hranic v Núbii. V osmé válečné výpravě překročil dokonce Eufrat a porazil krále říše Mitanni. Výbojnou politiku pak prováděli i jeho nástupci a jeho pravnuk Amenhotep III. mohl už v klidu a miru užívat toho, co nashromáždili a zabezpečili

jeho předkové. Do země plynuly poplatky jak ze Sýrie a Palestiny, tak z Núbie a Amenhotepův dvůr neměl co do nádhery mezi vrstevníky konkurence.

Tento muž měl syna, který je snad nejpozoruhodnější postavou egyptské historie. Byla mu věnována už řada monografií i odborných pojednání, a co autor, to jiný názor. Pro jednoho je mužem, jehož jednání bylo podmíněno vrozenou tělesnou abnormalitou, pro jiného myslitelem, prvním monoteistou i náboženským fanatikem, podle třetího byla jeho rozhodnutí motivována politicky, tím, že chtěl zlomit moc Amonova kněžstva. Víme, že zavrhl mnohobožství, že se odvrátil od kultu boha Amona a začal uctívat jediného boha Atona — životodárné slunce, zobrazované jako kotouč s paprsky ukončenými lidskýma rukama. Svě jméno Amenhotep změnil na Achnaton, to je Atonu milý nebo Atonu prospěšný, a nechtěl ve své říši trpět jiné bohy. V šestém roce vlády opustil Weset a odstěhoval se do nově založeného sídelního města, které nazval Achetaton, tj. Obzor Atonův. Dnes se toto místo nazývá El-Amarna. Tam žil se svou krásnou chotí Nefertiiti, dcerami a dvořem, oddávaje se kultu svého boha. Poměrně malá aktivita jeho zahraniční politiky vedla k názoru, že ji úplně zanedbával. Je to však v rozporu s korespondencí, kterou vedl s knížaty v Palestině a v Sýrii. Zachovala se na hliněných, klínovým písmem psaných tabulkách amarnského archivu, objevených v r. 1887. Zdá se, že Achnaton dovedl obratnou diplomacií udržet tuto oblast v klidu a že se tam egyptská nadvláda zhroutila až po jeho smrti. Když Achnaton zemřel, Atonův kult brzy zanikl a Achnatonův druhý zeť a nástupce Tutanchaton se musel vrátit do Wesetu a změnit jméno na Tutanchamon. Achnaton byl později prohlášen za „kacíře z Achetatonu“ a jeho jméno bylo ze seznamu králů vymazáno. Tutanchamon, který se proslavil jen svým hrobem, byl nepochybně poslední ratolestí dynastie Thutmosovců. Oba jeho nástupci, Aje i Haremheb, z královského rodu nepocházeli.

Egypt po Achnatonovi však už nebyl Egyptem Amenhotepa III., i když — zejména v umění — se často tak tvářil.

Pouta mezi říší a vazalskými státy v Asii se docela uvolnila. Panovníci XIX. dynastie Setchi I. a Ramesse II. se proto snažili znovu upevnit mocenské pozice v Palestině a Sýrii. Ramessovi II., který byl úspěšným vojevůdcem, i když v jeho vlastním podání jsou jeho vojenské úspěchy možná větší, než byly ve skutečnosti, se to na čas skutečně podařilo. V deltě tehdy byla vybudována nová královská rezidence nazvaná Piramesse (původně Per-Ramesse — Město Ramessovo).

Následující XX. dynastie jen s obtížemi udržovala dědictví svých předchůdců. Jenom Ramesse III., který se vědomě hlásil k Ramessovi II. jako k svému velkému vzoru, byl opravdu významným panovníkem. Musel však čelit vpádům Libuů (Libyjců), kteří se tlačili do delty, a tzv. mořských národů — různých indoevropských kmenů, jež zaplavily Přední Asii a zničily chetitskou říši. Soudobé prameny svědčí o tom, že vzrůstaly i vnitřní potíže, rozmáhala se korupce mezi úřednictvem, administrativní nepořádky a krádeže. Na konci života nebyl Ramesse III. ušetřen ani palácového spiknutí a snad je dokonce zaplatil životem. Na druhé straně rostla hospodářská i politická moc Amonova kněžstva, které svého obrovského majetku užívalo k přípravě politického zvrátní ve svůj prospěch. Nástupci Ramesse III. — Ramesse IV. až XI. — se s rozvrácenými poměry v zemi už nedovedli vyrovnat. Docházelo k nepokojům, jejichž povaha však zatím nebyla blíže osvětlena; způsobila je prý přítomnost cizinců ve Wesetu. Vláda Ramesse XI. je poznamenána otevřenou vzpourou Amonova kněžstva, vedenou veleknězem Amenhotepem; jeho nástupce Hrihor si už osobuje plnou titulaturu krále Horního a Dolního Egypta, a to ještě za života Ramessova.

Smrtí Ramesse XI. skončilo období Nové říše. Počátek pozdního období egyptských dějin charakterizuje rozdělení země do dvou správních celků. Horní Egypt ovládla dynastie Amonových velekněží, založená Hrihorem. Weset zůstal přitom nadále kultovním i duchovním centrem celé země. Dolnoegyptská oblast, kde vládli králové XXI. dynastie sídlící v Tanii (Tanis, egyptsky Džaanet), byla centrem politickým. Vzájemné vztahy

obou částí země byly celkem dobré a mezi vládami docházelo i ke spolupráci. Tento stav trval o něco déle než jedno století. Kolem poloviny 10. stol. př. n. l. se zmocnil vlády nad Dolním Egyptem Libyjec jménem Šešonk. Stal se zakladatelem XXII. dynastie, která sídlila rovněž v Tanii. Ve Wesetu se v té době vytvořil „Amonův stát“, v jehož čele už nestáli velekněží, ale „božská choť Amonova“. Byla to vždycky princezna z vládnoucího rodu, která měla ve wesetské oblasti postavení regentky a práva faraóna. Tato nová instituce byla zřízena nepochybně proto, aby zájmy vládnoucí dynastie byly ve Wesetu trvale respektovány. Vládnoucí „božská choť Amonova“, která pochopitelně zůstávala neprovdána, musela svou nástupkyni adoptovat.

V polovině 8. století př. n. l. se vlády nad Egyptem zmocnili králové Núbie a jejich dynastie, v pořadí už XXV., vládla opět déle než jedno století. Její konec uspišila útočná politika asyrských králů a Aššurbanipalův vpád do Egypta (kolem r. 670 př. n. l.). V době, kdy byli Asyřané zaměstnáni boji v Judeji, podařilo se jakémusi Psamtekovi, Egyptanovi z dolnoegyptského města Saje, zmocnit se vlády a po delší době založit opět dynastii domácího původu. V době XXVI. dynastie, zvané po zakladateli sajská, došlo k novému, bohužel krátkodobému rozkvětu egyptské kultury; byl poznamenán uvědomělým historismem, zejména ve výtvarném umění. Tehdy také začaly do Egypta pronikat řecké vlivy, nejdříve z řecké kolonie v Kyréně, později z Naukratidy, založené v západní deltě. Velkými sympatiemi k Řekům proslul zejména předposlední král XXVI. dynastie Chnemjebre Ahmose-si-neit (řecky Amasis). V roce 525 př. n. l. byl jeho syn Psamtek III. poražen perským králem Kambýsem v bitvě u Pelúsia a Egypt se stal na více než sto let perskou satrapií. Na konci 5. století př. n. l. se však ještě jednou a naposled osamostatnil pod vládou domácích dynastií, XXVIII.—XXX. Zejména poslední znamenala nový, byť krátkodobý rozkvět umění. Po tomto posledním vzplanutí se Egypta znovu zmocnili Peršané. Ale i jejich osud byl už tehdy zpečetěn. Když v r. 333 př. n. l. porazil Alexandr Veliký perského krá-

le Dáraia III., připadla mu egyptská satrapie bez boje. Za egyptského krále byl Alexandr Veliký přijat v r. 332 př. n. l. Téhož roku založil město Alexandrii na pobřeží západní delty. Po jeho smrti v r. 322 př. n. l. se stal vládcem egyptské satrapie jeden z jeho vojevůdců, Makedoňan jménem Ptolemaios, který se v r. 306 prohlásil za egyptského krále a založil XXXII. dynastii zvanou ptolemaiovská. V Egyptě ponechal sice staré správní rozdělení, vládnoucí vrstvou se však stali Řekové a Makedonci, kteří Egyptany nepokládali za rovnocenné partnery. Většina obyvatelstva přijímala sice nový řád více méně pasivně, někteří se naučili řecky a začali těžit z nových okolností, ale stále existovaly skupinky odporu, které snily o vyhnání cizinců a rozdmýchávaly místní vzpoury, zejména ve wesetské oblasti.

Ptolemaiovcí převzali některé tradice od egyptských králů — mimo jiné i manželství mezi pokrevními sourozenci. Správní i hospodářská politika bezprostředních nástupců Ptolemaia I. byla celkem úspěšná. Ale už od doby Ptolemaia IV. se začal projevovat úpadek. Královský dvůr byl potom často jevištěm intrik, které končily vyhnáním krále a někdy dokonce i úkladnou vraždou. V té době už začal do egyptských záležitostí zasahovat Řím.

V r. 51 př. n. l. dosedla na egyptský trůn jako manželka a spoluvládkyně Ptolemaia XIV. jeho sestra Kleopatra VII., krásná, vzdělaná a ctižádostivá dcera Ptolemaia Auléta. Když ji bratr vyhnal, podařilo se jejímu půvabu a inteligenci získat Gaia Julia Caesara, který ji v r. 47 znovu dosadil na trůn. Když se po Caesarově zavraždění dostal k moci Antonius, stala se Kleopatra jeho milenkou a později manželkou. Oba sledovali stejný politický cíl — založit východní římskou říši. V r. 33 př. n. l. vypověděl římský senát Antoniovi válku, která skončila jeho porážkou v bitvě u Aktia r. 31 př. n. l. Antonius i Kleopatra si vzali život a Egypt připadl Římu.

Nebyl však v pravém slova smyslu provincií, nýbrž soukromým majetkem římských císařů. Stal se hlavní obilnicí Říma, a proto jej už Augustus zabezpečil silnou posádkou. Z obavy, že významný velitel by mohl na sebe

strhnout moc a zastavit dodávky obilí, rozhodl, že správa Egypta nesmí být svěřena senátorovi, nýbrž prefektu ze stavu jezdeckého. Později nesměl žádný římský senátor bez císařova svolení na egyptskou půdu dokonce ani vkročit. Řím považoval za svůj hlavní úkol zavést v Egyptě pořádek. Prefekt byl současně civilním i vojenským velitelem. Staré soudní dvory byly nahrazeny „konventem“, který zasedal střídavě v Alexandrii, Memfidě a Pelúsiu. Nejvyšší autoritou nad chrámy byl „nejvyšší kněz nad Alexandrii a celým Egyptem“. Nebyla to však funkce náboženská, nýbrž administrativní. Chrámy byly sice přísně kontrolovány, ale v zásadě byla kněžstvu zaručena jeho práva, i když v omezené míře. Rozdíl mezi Řeky, počítanými Egyptany a venkovským lidem byl veliký. Obyčejní Egyptané se nemohli stát římskými občany, byli to *dediticii*, tj. lidé nižšího stavu, bez určitého občanství, podléhající dani z hlavy. Římské panství bylo pro Egypt větším břemenem než ptolemaiovské; za Ptolemaiovců zůstávalo bohatství v zemi, kdežto Řím je uzurpoval pro sebe. Při dělení Římské říše v r. 395 připadl Egypt Byzanci.

Už ve 2. století n. l. se v Egyptě začalo šířit křesťanství. Stalo se náboženstvím lidovým a převzalo i některé zvyky z náboženství egyptského. Novou víru hlásali nejdříve poustevníci. Brzy se začaly zakládat i kláštery, střediska mnišského života a propagace křesťanství. Za vlády byzantského císaře Arkadia (395—408 n. l.) založil Šenute, představený Bílého kláštera v Sohágu, koptskou církev. Egyptští křesťané se totiž nazývali Koptové, což je zkomolenina slova Aigyptos, které vzniklo počtením egyptského Hut-ka-Ptah (Palác Ptahova ducha). Původně náboženský název města Mennoferu byl v řeckém znění přenesen na celý Egypt. V byzantském období měla koptská církev, zejména díky organizační činnosti četných klášterů, velký význam hospodářský a nakonec i politický. V době, kdy Egypt dobyli Arabové (638—641 n. l.), byla už víra ve staré egyptské bohy i tisíciletá kultura této země úplně potlačena a zapomenuta.